

SÁRY PÁL

A tizedelés mint katonai büntetés az ókori Rómában

Decimation as a Military Punishment in Ancient Rome

Abstract: The first part of the present paper provides a brief historical overview of the decimations performed in the Roman armies between 471 BC and AD 286. The second part looks for an answer to the question of whether these collective punishments were lawful: in this regard, it primarily examines whether the Roman soldiers had the right to appeal to the popular assembly. The third part deals with the aims of the decimations, and also with the question of why military crimes were not severely punished in many cases.

Keywords: Roman law, military law, collective penalty, decimation, appeal

Összefoglaló: A tanulmány első része rövid történeti áttekintést nyújt azokról a tizedelésekről, melyeket a római hadseregekben hajtottak végre Kr. e. 471 és Kr. u. 286 között. A második rész arra a kérdésre keresi a választ, hogy jogszerűek voltak-e ezek a kollektív büntetések: ezzel kapcsolatban elsősorban azt vizsgálja meg, hogy megillette-e a római katonákat a népgyűléshez való fellebbezés joga. A harmadik rész a tizedelések céljaival foglalkozik, továbbá azzal a kérdéssel, hogy miért maradt el sok esetben a katonai bűncselekmények szigorú büntetése.

Kulcsszavak: római jog, katonai jog, kollektív büntetés, tizedelés, fellebbezés

Már az ókori Róma jogászai is különbséget tettek a civilekre és a katonákra vonatkozó büntetőjogi normák között. Paulus jogtudós például – aki Alexander Severus császár (222–235) uralkodása idején *praefectus praetorió*ként tevékenykedett – önálló művet írt (*De poenis paganorum* címmel) a civilekre kiszabható büntetésekről,¹ és külön művet (*De poenis militum* címmel) a katonai büntetésekről.² Bár a fennmaradt jogi források nem említik, a történetírók műveiből jól tudjuk, hogy a hadseregen belül a legsúlyosabb büntetés a *decimatio* volt. A hadvezérek csak ritkán rendeltek el tizedelést, de mind a köztársaság korában, mind a császárkorban alkalmazásra került ez a kollektív büntetés.

1 Vö. Paul. D. 47,2,90; 47,16,2; 48,10,23; 48,18,21.

2 Vö. Paul. D. 47,17,3; 48,3,8; 49,16,14.

1. Tizedelések a római hadseregben

A legkorábbi olyan tizedelést, melyről a források beszámolnak, Appius Claudius *consul* parancsára hajtották végre Kr. e. 471-ben. Livius szerint Appiust Laetorius néptribunus a római nép legdölyfösebb és legkegyetlenebb ellenségének tartotta, akinek a személyében „*a patriciusok nem consult választottak, hanem hóhért (carnifexet), hogy kínozza és tönkretegyje a népet*”.³ A *consul* és a néptribunus közötti ellentét zavargásokhoz vezetett, melyek közben háború tört ki a *volscusokkal* és az *aequusokkal* szemben. A *volscusok* elleni háború vezetését Appiusra bízta, aki mélyen megvetette katonáit és rendkívül keményen bánt velük. A katonák gyűlölték vezérüket és hanyagul teljesítették parancsait. Amikor pedig a *volscusok* rájuk támadtak, nem engedelmeskedtek a vezényszavaknak, soraik felbomlottak és fejvesztve menekülni kezdtek: a hadijelvényeiket elveszítve, szégyenteljesen elfutottak az ellenség elől. A *consul* mindezt szigorúan megtorolta: előbb kivégeztette azokat a *centuriókat*, akiknek a századai megfutamodtak, valamint azokat a katonákat, akik elvesztették a rájuk bízott hadijelvényeket, majd azok közül a katonák közül, akik a csatasorban elhagyták a helyüket, minden tizediket halálra botoztatta. A kivégzendők személyéről sorshúzás útján döntöttek.⁴

Egyetlen szerző sem említi, hogy az Appius által elrendelt *decimatio* a római hadseregben szokatlan büntetés lett volna.⁵ Polübiosz Kr. e. 150 körül szintén úgy ír a tizedelésről, mint bevett, szokásos eljárásról olyan esetekben, amikor az ellenség elől menekülve egyszerre sok katona, esetleg egy egész *manipulus* hagyta el a csatasorban kijelölt helyét. Ilyenkor a történetíró szerint – az egész egység kivégzése helyett – a következőképpen jártak el: „*A tribunus ugyanis összehívja a légiót, középre állítva a vétkeket, kemény szavakkal szemükre hányva bűnüket, és végül kiválaszt közülük öt, nyolc, esetleg tíz embert, általában a vádlott csapat mintegy tizedrészét, és ezeken azután könyörtelenül végrehajtatja a halálra botozás büntetését.*” Polübiosz meglátása szerint a büntetés e formájával „*a rómaiak elérték céljukat, mert egyrészt megrémültek a büntetéstől, másrészt korlátozták az egység emberveszteségét*”. A történetíró hozzáteszi mindehhez, hogy a vétkes egység életben hagyott katonái a *tribunus* parancsára innentől kezdve búza helyett árpában kapták az élelemadagjukat, és sátraikat a biztonságot nyújtó tábori sáncokon kívül kellett felverniük.⁶

3 Liv. 2,56 (Kiss Ferencné ford.).

4 Vö. Dion. 9,50,7; Liv. 2,59; Front. *Strat.* 4,1,34: „*Appius Claudius ex his, qui loco cesserant, decimum quemque militem sorte ductum fusti percussit.*” A három csatasorból álló római csatarendről (melyben minden katonának megvolt a pontos helye) részletesen lásd Liv. 8,8.

5 Halikarnasszosi Dionüsziosz azt a megjegyzést fűzi a történetekhez, hogy a tizedelés a hagyományos büntetése a rómaiaknál azoknak a katonáknak, akik elhagyják a helyüket vagy átengedik (az ellenségnek) a jelvényeiket (Dion. 9,50,7).

6 Pol. 6,38 (Muraközy Gyula ford.). Néha – felháborító bűncselekmények esetén – az egész érintett egységet kivégezték. Appianosz szerint Kr. e. 76-ban, a Pompeius és Sertorius közötti háború során, Laurón városának ostromakor „*egy asszony, akin foglyul ejtője erőszakot akart elkövetni, női gyengesége ellenére saját kezével kaparta ki merénylőjének szemét. Sertorius, amikor ezt a szörnyű esetet meghallotta, ezt az egész cohorsot, amely hasonló elvadult cselekedetekről amúgy is hírhedt volt, bár csupa római katonából állt, felkoncoltatta*” (Bell. civ. 1,109,511; Hahn István ford.). Az is előfordult azonban, hogy a vétkes egység létszámának egytizedénél kevesebb

A halálra botozással (*fustuarium*) kapcsolatban érdemes megjegyeznünk, hogy a hadseregen belül a testi fenytés tipikus módja a botozás volt (ez járt például annak, aki a táboron belül lopást követett el),⁷ a súlyosabb vétségek miatt halálra ítéleteket pedig lefejezték vagy halálra botozták.⁸ Tizedelés esetén a sorshúzás útján kiválasztott katonákat rendszerint az utóbbi módon végezték ki.⁹

Nagyon híres az a tizedelés, mely Crassus parancsára történt a Spartacus elleni hadjárat során, Kr. e. 72 végén vagy 71 elején. Miután Spartacus serege győzelmet aratott mind Lentulus *consul*, mind Cassius *propraetor* serege felett, a szenátus a *praetori* tisztséget betöltő Crassust választotta a háború vezérévé. Plutarkhosz szerint Crassus azt a parancsot adta alvezérének, Mummiusnak, hogy két légióval „kövesse az ellenséget, de még kisebb csatározásokba se bocsátkozzék vele. Mummius azonban az első kedvezőnek látszó alkalmat felhasználva megütközött Spartacusszal és vereséget szenvedett; sok embere elesett, mások, fegyverüket eldobálva, futásban kerestek menekülést. Crassus emiatt keményen leszidta Mummiust [...]; ezután a leggyávább ötszázat, akik elsőnek futottak meg, tízes szakaszokba osztotta, és sorshúzás után minden tizediket kivégeztette; ezzel a hadseregben egy ősrégi, de már régóta elavult büntetési módot elevenített fel.”¹⁰

E szövegből arra következtethetünk, hogy a tizedelést ekkor már régóta nem alkalmazták: bár a hadvezéreknek jogukban állt ilyen büntetést kiszabni, nem éltek e joggal, s így e büntetési mód kikopott a gyakorlatból. Törvényrontó szokás (*desuetudo*) kezdett tehát érvényesülni, melynek azonban Crassus véget vetett. Plutarkhosz beszámolója szerint Crassus 50 katonát végeztetett ki a tizedelés során. Appianosz ezzel szemben azt állítja, hogy a Crassus által elrendelt tizedelésnek 4000 katona esett áldozatul.¹¹

katonát végeztek ki. Frontinus szerint egy Aquilius nevű parancsnok három katonát fejeztette le bárdal minden olyan századból, melynek állását az ellenség áttörte: „*Aquilius ternos ex centuriis, quarum statio ab hoste perrupta erat, securi percussit*” (*Strat.* 4,1,36). (Persze nem tudjuk, hogy az egyes századokból hányan éltek túl a csatát.) Marcus Antonius Kr. e. 44-ben a fegyelmezetlen katonáknak kevesebb mint egytizedét végeztette ki sorsvetéssel (*App. Bell. civ.* 3,43,178). Macrinus császár (217–218) egy alkalommal a fellázadt katonák vonatkozásában tizedelés vagy huszadolás (*vicensimatio*) helyett csupán századolást (*centesimatio*) rendelt el, amivel kegyességét kívánta kifejezni (*SHA Macr.* 12). Ezek szerint időnként huszadolás is előfordult a hadseregben. Az is megesett, hogy a hadvezér tizedelés helyett összesen tíz katonát végeztetett ki: így járt el Iulianus császár (361–363), aki egy perzsa támadás után tíz katonát ítelt halálra azok közül, akik megfutamodtak (*Amm.* 24,3).

7 Vö. Pol. 6,37. Tacitus szerint egy Lucilius nevű *centuriónak* „*katonai elmésséggel a 'Másikat' gúnynevet adták, mivel, ha eltört a pálcája egy katona hátán, hangos szóval mindig 'másikat' és újra 'másikat' kért*” (*Ann.* 1,23; Borzsák István ford.).

8 T. Manlius *consul* Kr. e. 340-ben lefejeztette a saját fiát, amiért az a rendelkezései ellenére a csatasoron kívül szállt harcba az ellenséggel (*Liv.* 8,7). Szintén Liviusnál olvashatjuk, hogy agyonbotozást érdemel az, aki a hadijelvényeket elhagyja vagy az őrhelyéről eltávozik: „*Fustuarium meretur, qui signa relinquit aut praesidium decedit*” (*Liv.* 5,6).

9 Frontinus azonban olyan esetről is említést tesz, amikor a kisorsolt katonákat bajtársaik előtt bárdal lefejezték; erre adott parancsot Kr. e. 400 körül – a samnisokkal vívott harcok során – Fabius Rullus *consul* két olyan légió esetében, melynek katonái elhagyták helyüket: „*Fabius Rullus consul ex duabus legionibus, quae loco cesserant, sorte ductos in conspectu militum securi percussit*” (*Strat.* 4,1,35).

10 Plut. *Crass.* 10 (Máthé Elek ford.).

11 *App. Bell. civ.* 1,118,550.

A szakirodalomban egységes az az álláspont, hogy ez az utóbbi szám túlzottan magas, a valós adat az lehet, amit Plutarkhosz közöl.¹²

Iulius Caesar nevéhez is fűződik egy híres *decimatio*, melyre Kr. e. 49-ben, a Pompeius elleni polgárháború során került sor. A diadalmas kilencedik légiót maga Caesar alapította; katonái részt vettek a galliai hadjáratban, majd a Pompeius elleni ilerdei csatában, mely győzelmük után Észak-Itáliába vezényelték őket, ahol Placentia (a mai Piacenza) mellett fellázdattak a hadjárat elhúzódása miatt, s még inkább azért, mert egy korábban számukra megígért pénzbeli juttatást (ajándékot) nem kaptak meg. Appianosz részletes leírása szerint a lázadás az egész hadseregre kiterjedt. Caesar a zendülés kitörésekor nem volt jelen, de amint tudomást szerzett róla, nyomban odasietett, s közölte, hogy büntetésül az ősi törvényt fogja alkalmazni, s a kilencedik légiónak – minthogy az kezdte meg a lázongást – sorsot vetve minden tizedik katonáját kivégezteti. Erre az egész légió zokogásban tört ki, és könyörögve kérték Caesart, hogy változtassa meg döntését. Caesar engedett a kérésnek, és csak annak a százhusz embernek a megtizedelését rendelte el, akiknek a tisztek jelentései szerint a legtöbb szerepe volt a lázadás kirobantásában. Amikor a kisorsolt tizenkét fő egyikéről kiderült, hogy jelen sem volt a zendülés kitörésekor, Caesar az illető katona helyett az azt feljelentő *centurio* kivégzését rendelte el.¹³

A források szerint Caesar más esetekben is elrendelhetett volna tizedelést, de nem tette. Kr. e. 48-ban Dyrrachiumnál Pompeius alaposan megfutamította Caesar katonáit, akik fejvesztve menekültek vissza táborukba teljesen rendezetlenül, nem törődve a vezényszavakkal, eldobálva hadijelvényeiket. Amikor Caesar ennek ellenére csak szelíden dorgálta meg őket és megbocsátott nekik, Appianosz szerint elszégyellték magukat és arra kérték hadvezérüket, hogy az ősi törvény szerint sorsvetéssel tizedelje meg őket. Caesar azonban nem hallgatott rájuk, és csak néhány katonát büntetett meg. A sereget e nagylelkűség úgy fellelkesítette, hogy esküt tettek: győzelem nélkül többé nem fognak csatából visszatérni.¹⁴

A pharszaloszi győzelmüket követő évben Caesar katonái Rómában kezdtek lázongani, elbocsátásukat és a számukra megígért ajándékot követelve. Caesar eléjük állva kijelentette, hogy el vannak bocsátva, az afrikai háború befejezése után pedig mindent meg fognak kapni, amit ígért számukra. A katonák – Appianosz tudósítása szerint – elszégyellték magukat, s kérlelni kezdték, hogy mégse bocsássa el őket. Caesar erre közölte, hogy csak a tizedik légiót bocsátja el seregéből. Ekkor e légió katonái arra kérték, hogy elbocsátásuk helyett inkább vessen sorsot közöttük, és egy részüket büntesse halállal. Caesar azonban ehelyett mindnyájuknak megbocsátott, és az egész sereggel elindult Afrikába.¹⁵

12 Vö. Davide SALVO: *The Decimatio in the Roman World = Warfare and Society in the Ancient Eastern Mediterranean. Papers arising from a colloquium held at the University of Liverpool, 13th June 2008*, szerk. Stephen O'BRIEN, Daniel BOATRIGHT, Archaeopress, Oxford, 2013, 20; Michał N. FASZCZA: *The Social Perception of the Spartacus Revolt and the Decimation of Crassus' Soldiers in 71 BC = Spartacus. History and Tradition*, szerk. Dariusz SŁAPEK, Maria Curie-Skłodowska University Press, Lublin, 2018, 86, 5. lj.

13 App. *Bell. civ.* 2,47,191–195. Vö. Suet. *Caes.* 69; Dio 41,35,5.

14 App. *Bell. civ.* 2,61,256–63,264. Vö. Caes. *Bell. civ.* 3,74; Suet. *Caes.* 68.

15 App. *Bell. civ.* 2,92,386–94,396. Vö. Cic. *Att.* 11,22,2; Tac. *Ann.* 1,42; Plut. *Caes.* 51; Dio 42,52,1–55,3; Front. *Strat.* 1,9,4.

Marcus Antonius – Caesarral ellentétben – kisebb súlyú fegyelmi vétségekért is kivégeztetett katonákat. Appianosznál olvashatjuk róla, hogy Kr. e. 44-ben Brundisiumban – amikor az ott állomásozó katonái egyrészt Caesar meggyilkolásának büntetlenül hagyása, másrészt a számukra meghatározott ajándék csekély összege miatt zúgolódtak ellene – „*elkérte a tribunosoktól a fegyelmezetlen katonák jegyzékét – ugyanis a római hadseregben mindenkinek egyenként fel van jegyezve a jellemzése – és katonai törvény szerint sorsot vetett, majd a kisorsoltaknak nem tizedrészét, hanem ennek egy hányadát kivégeztette, azt remélve, hogy így hamarosan észre téríti őket. Ez az eljárás azonban nem annyira félelmet, mint inkább haragot és gyűlöletet keltett bennük.*”¹⁶ Antonius ezért röviddel később – próbálva mentesíteni magát – kijelentette katonái előtt, hogy „*sajnálkozik azon, amit a katonai fegyelem előírásai szerint tennie kellett, bár kevesebbet büntetett meg, mint amennyit a szabályzat előírt volna.*”¹⁷

A görög szövegben szereplő στρατιωτικός νόμος kifejezés katonai törvénynek vagy inkább (iratlan) katonai szokásnak fordítható (tehát nem írott katonai fegyelmi szabályzatra utal). Antonius tehát a katonai szokásokra hivatkozott, melyek szerint bizonyos bűncselekmények tizedelést vonhattak maguk után (ilyen bűncselekmény volt például a lázadás); a szokástól azonban el lehetett térni: a hadvezér mérlegelési jogkörrel bírt. A hadvezér azt is szabadon mérlegelhette, hogy mit minősít lázadásnak: Antonius eljárása ezen a ponton volt kifogásolható. Bár katonái tiszteletlenül viselkedtek vele szemben, nem tagadták meg az engedelmességet, nem fordultak ellene, csupán kifejezték elégedetlenségüket. Ezért váltott ki a seregben a kisorsoltak kivégzése a hadvezérrel szemben haragot és gyűlöletet. E kivégzéseket Cicero is elítélte egyik beszédében, melyet a szenátusban tartott Antonius ellen: „*Ezek után hadseregét is megfélemlítette, hogy egyetlen törvénytelen tervében se akadályozza őt, s ezért sorsvetéssel többeket megöletett, nem mintha lázongtak volna vagy őrhelyüket és a csatasort hagyták volna el háború idején – pedig a katonai törvény csak ezekkel szemben engedélyezi az ilyen kegyetlen bosszút, és ezzel a lehetőséggel is csak kevés hadvezér élt, nagyon veszélyes helyzet kényszere alatt! – Ő azonban egy szónak, egy nevetésnek ürügyén kergetett halálba polgárokat, és pedig nem is bűnük, hanem a sorsvetés véletlene alapján. Ezért, akik csak tehetők, elpártoltak tőle.*”¹⁸

Kr. e. 39-ben Calvinus Domitius hispaniai *proconsul* alkalmazott tizedelést a seregében, miután egy csatát elveszített a barbár ceretanusok ellen vívott hadjárata során. Az ütközetből ugyanis sok katona gyáván elmenekült. Cassius Dio szerint a helytartó ezért két század minden tizedik katonáját kivégeztette, továbbá sok *centuriót* – köztük egy *primipilust* is – halálra ítélte; így olyan hírnévre tett szert, mint amilyen Crassusnak volt.¹⁹ A Vibillus nevű, gyalázatos gyávaságot tanúsító *primi pili centurio* agyonbotozásáról Velleius Paterculus is említést tesz.²⁰

Mint említettük, Marcus Antonius sokak szemében gyűlöltté vált a brundisiumi kivégzések miatt. Ez azonban nem tartotta vissza őt attól, hogy Kr. e. 36-ban, keleti

16 App. *Bell. civ.* 3,43,178 (Hahn István ford.).

17 App. *Bell. civ.* 3,44,180 (Hahn István ford.).

18 App. *Bell. civ.* 3,53,218–219 (Hahn István ford.).

19 Dio 48,42.

20 Vell. 2,78. A *primi pili centurio* (másképpen *primipilus*) a légión legmagasabb rangú *centuriója* volt.

hadjárata során tizedelést rendeljen el seregében. A médek egy alkalommal megtámadták a római tábornokot: „a sáncok ellen rohantak, és – ahogy Plutarkhosz írja – megszalasztották a védőket. Antonius emiatt haragjában megtizedeltette a gyávákat. Az egész hadsereget tízes csoportokban állította fel, mindegyik csoportból sorshúzással egyet-egyet kiválasztott és kivégeztetett, a többieknek pedig búza helyett árpát osztatott ki.”²¹

Az az állítás, hogy Antonius az egész hadseregét megtizedeltette, erős túlzásnak tűnik. Sokkal hihetőbb Frontinus közlése, amely szerint Antonius ekkor csak a két érintett (a sáncok védelmét feladó) *cohors* katonáinak *decimatio*ját rendelte el („*duarum cohortium militem decimavit*”).²² A kivégzettek száma így is 120 körül lehetett (ez sem alacsony szám!), mivel egy-egy *cohors* (zászlóalj) általában 600 katonából állt.²³

A parthusok elleni háborúban egyébként az is előfordult, hogy Antonius teljesen eltekintett katonái megbüntetésétől. Plutarkhosz szerint egy csata után – elkeserítő körülmények közepette – így járt el: „Azokat, akik győztek, megdicsérte, a csatában megfutókat pedig szidalmazta; az előbbieket biztatták, hogy legyen jó reménységgel, az utóbbiak mentegetőztek és rendelkezésére bocsátották magukat: ha akarja, tizedelje meg vagy sújtsa őket más büntetéssel; csak arra kérték, vessen véget rosszkedvének és ne szomorkodjék.”²⁴ Antonius azonban ezúttal nem szabott ki semmilyen büntetést, inkább az istenekhez fohászkodott győzelemért.

A tizedelést Octavianus is alkalmazta seregében; a katonai fegyelmet ugyanis „igen szigorúan vette. [...] Az ellenség elől megfutamodó csapatokat megtizedeltette, és kenyérgabona helyett árpával látta el őket” – írja tömören Suetonius.²⁵ Appianosztól tudjuk, hogy e *decimatio* Kr. e. 34-ben történt, a dalmát hegyvidéken fekvő Prómóna bevételekor: „Egy római *cohors* őrizte az erőd kapuját. A negyedik éjjel a barbárok megtámadták őket, és a rómaiak visszavonultak a kaputól. Caesar azonban megállította az ellenség rohamát, akik aztán másnap már meg is adták magukat, Caesar pedig bevonult az erődbe. A *cohors*ot viszont, amely meghátrált, büntetésből megtizedelte, és minden tíz *centurio* közül kettőt szintén kivégeztetett. A megmaradtoknak pedig azon a nyáron büntetésből nem búzát, hanem zabot adott ellátmányként.”²⁶

Tiberius császár (14–37) uralkodása idején a numida származású Tacfarinas Afrikában csavargókból és rablókból hadsereget szervezett és háborút indított a rómaiak ellen, s bár 17-ben Camillus *proconsul* seregétől vereséget szenvedett, 18-ban újrakezdte a háborút. Több falu kifosztása után megtámadott és megfutamított egy római zászlóaljat. A *cohors* parancsnokát Decriusnak hívták, aki Tacitus szerint „kietartóan harcolt, míg csak embereitől cserbenhagyva el nem esett”.²⁷ Amikor ezt Camillus utóda, Lucius Apronius *proconsul* (18–21) megtudta, „az idő tájt ritka és a hajdankorra emlékeztető tettel a gyalázatos *cohors* minden tizedik katonáját kisorsolja és kivégezti”.²⁸

21 Plut. *Ant.* 39 (Máthé Elek ford.). Vö. Dio 49,27.

22 Front. *Strat.* 4,1,37. Vö. FASZCZA: *i. m.*, 97.

23 A kb. 6000 fős légio 60 *centuriából*, 30 *manipulusból* és 10 *cohorsból* állt (Gell. 16,4,6). Egy-egy *cohors*ot tehát három *manipulus* alkotott, egy-egy *manipulus* pedig két századból tevődött össze.

24 Plut. *Ant.* 44 (Máthé Elek ford.).

25 Suet. *Aug.* 24 (Kiss Ferencné ford.).

26 App. *Bell. Ill.* 26,76 (Patay-Horváth András ford.).

27 Tac. *Ann.* 3,20 (Borzásák István ford.).

28 Tac. *Ann.* 3,21 (Borzásák István ford.).

Tacitus e szavai mellett minden más forrás is arra utal, hogy a principátus kialakítását követően már csak ritkán került sor *decimatio*ra. Suetonius szerint Caligula császár (37–41) 40-ben Galliában egy régi sérelme miatt (ti. Augustus halálakor a lázadó katonák apjával együtt őt is őrizetbe vették) a légiók megtizedeltetésére készült: e tervéről azonban letett, amikor észrevette, hogy a gyűlésbe hívott katonák számára gyanússá vált, miért zárta őket körül felfegyverzett lovasság.²⁹ Szintén Suetoniusnál olvashatjuk, hogy Galba császár (68–69) Rómában megtizedeltette azokat a katonákat, akik parancsát megtagadva nem voltak hajlandóak a korábbi beosztásukhoz, a hajóhadhoz visszatérni és az evezőpadokba visszaülni.³⁰ A *Historia Augusta* című, császári életrajzokat tartalmazó gyűjtemény szerint Macrinus császár (217–218) a lázadó katonákat gyakran megtizedeltette, egyszer pedig – mint fentebb már említettük – kegyességből megszázadoltatta.³¹

Az utolsó legendás *decimatio* a Diocletianusszal közösen uralkodó Maximianus császár (286–305, 307–308) nevéhez fűződik, aki Szent Eucharius lugdunumi (lyoni) püspök (†450 k.) V. századi leírása szerint 286-ban parancsmegtagadás miatt egymás után kétszer tizedeltetett meg egy légiót, mely egyiptomi származású, thébai keresztény katonákból állt, akik nem voltak hajlandóak a keresztények üldözésében részt venni. Mivel a katonák a második *decimatio* után harmadszor is megtagadták a parancsot, a császár végül a légió összes katonáját kivégeztette Agaunum, a mai svájci Saint-Maurice környékén.³² A vértanúságot szenvedett légió parancsnoka ugyanis a legenda szerint Szent Maurícusz (magyarul Móric vagy Mór) volt.

2. A tizedelések jogszerűségének kérdése

Michał N. Faszczka egy nemrégiben megjelent tanulmányában azt írja, hogy a Crassus által elrendelt tizedelés teljesen törvénytelen volt, mivel az egyik *lex Porcia* a Kr. e. II. század elején a hadseregben szolgáló katonáknak is biztosította azt a jogot, hogy halálbüntetés vagy testi büntetés kiszabása esetén a népgyűléshez fellebbezzenek.³³ Ezt az álláspontot véleményem szerint semmiképpen sem fogadhatjuk el.

Abban a kérdésben, hogy a hadseregben volt-e helye fellebbezésnek a parancsnok büntető határozatával szemben, a szakirodalomban megoszlanak az álláspontok. Faszczka szerint Crassus idejében a katonákat is megillette a *ius provocationis*, s Crassus ezt a jogot megsértette. Faszczka álláspontja alátámasztásául egy olyan esetre hivatkozik,

29 Suet. *Cal.* 48.

30 Suet. *Gal.* 12.

31 SHA *Macr.* 12.

32 CSEL 31,163–173. Magyarul lásd Szent Eucharius: *Az agaunumi vértanúk, Szent Maurícusz és társai kinszenvedése* (Tokodi Péter ford.), Világtörténet, 2018/2, 353–358.

33 FASZCZA: *i. m.*, 87. A magisztrátusok büntető hatalmát a római polgárok fellebbezési joga korlátozta; a népgyűléshez való fellebbezésről (*de provocatione*) a *lex Valeria* (vagy *leges Valeriae*) után a *leges Porciae* rendelkeztek. Cicero állítása szerint három *lex Porcia* született (*De re publ.* 2,31,53).

amikor szerinte a fellebbezési jogával élt a hadsereg egyik katonája.³⁴ Cassius Dio azonban – a Faszczta által idézett soraiban – nem tesz említést fellebbezésről; csupán annyit ír, hogy amikor (Kr. e. 89-ben) L. Porcius Cato *consul* ellen fellázadtak a katonái, a lázadás főkolomposát, Gaius Titiust Rómába küldték a tribunusokhoz, de megúszta a büntetést.³⁵ A szövegből valójában nem derül ki, hogy a vétkes katonát miért küldték Rómába és végül miért nem büntették meg.

Charles Goldberg szerint Polübiosz fentebb idézett soraiból, melyek a tizedelés alkalmazását teljesen legális, élő szokásként írják le, az következik, hogy Kr. e. 150 körül a katonákat nem illette meg a fellebbezési jog.³⁶ Úgy véli azonban, hogy később, a harmadik *lex Porcia* – melyet szerinte Kr. e. 138-ban hozhattak meg – a katonáknak is biztosította a népgyűléshez való *provocatio* jogát. Ezzel kapcsolatban C. Matienius esetére hivatkozik, mely szerinte az első példa katona fellebbezésére.³⁷ Livius történeti műve elveszett 55. könyvének ránk maradt tartalmi összefoglalása szerint Kr. e. 138-ban Matieniusat, „akit bevádoltak a néptribunusok előtt, hogy Hispaniában otthagya a hadsereget, elítélése után gúzsba kötötték, hosszú ideig vesszőzték, majd egy sestertiusért eladták rabszolgának”.³⁸ Mivel a szöveg nem utal fellebbezésre, egyáltalán nem támasztja alá Goldberg állítását. Másrészt Goldberg teljesen figyelmen kívül hagyja azokat a forrásokat, melyek szerint a hadvezérek a seregükből megszökött katonákat halállal is büntethették.³⁹

A forrásokban egyetlen olyan eset sem található, ahol kifejezett utalás történne a parancsnok által büntetni rendelt katona fellebbezésére. A katonák fellebbezési joga mellett érvelő szerzők – a fentebb említett két esetről szóló beszámolón kívül – általában a következő forráshelyekre szoktak még hivatkozni.⁴⁰

A liviusi mű elveszett 57. könyvének összefoglalója szerint Scipio Aemilianus (az ifjabb Africanus), amikor (Kr. e. 134-ben) ostrom alá vette Numantiát, „a fegyelmezetlenség és elpuhultság miatt lezüllött sereget újra a legszigorúbb katonai fegyelemre kényszerítette. [...] Ha egy katonát rajtakapott, hogy elhagyta alakulatát, megverette, ha római volt, venyige bottal (*vitibus*), ha idegen, pálcával (*virgis*).”⁴¹ Az, hogy e különbségtételnek törvényi alapja volt (amihez még fellebbezési jog is társult), igencsak kétséges; ez inkább csak a római polgárjog iránti tiszteletre utal.⁴²

34 FASZCZA: *i. m.*, 87.

35 Dio frg. 30–35,100.

36 Charles GOLDBERG: *Decimation in the Roman Republic*, *The Classical Journal*, 2015–2016/2, 148.

37 GOLDBERG: *i. m.*, 149–150.

38 Liv. *Per.* 55 (Muraközy Gyula ford.).

39 A hadvezérek szabadon dönthettek arról, hogyan büntetik a táborukból elszökött katonákat: a halálbüntetés alkalmazása komoly visszatartó erőnek bizonyult. Tacitus azt írja, hogy Corbulo (Nero egyik legkiválóbb hadvezére) seregében „az első vagy második vétséget nem megbocsátás követte, mint más seregekben, hanem aki a jelvényeket cserbenhagyta, nyomban a fejével lakolt. S a gyakorlatban ez üdvösnek és a könyörületességnél jobbnak bizonyult, mert ezekből a táborokból kevesebben szöktek meg, mint azokból, amelyekben elnézők voltak” (Ann. 13,35; Borzsák István ford.).

40 Vö. A. H. J. GREENIDGE: *The 'Provocatio Militiae' and Provincial Jurisdiction*, *The Classical Review*, 1896/5, 227–228; GOLDBERG: *i. m.*, 151.

41 Liv. *Per.* 57 (Muraközy Gyula ford.).

42 Greenidge mutat rá arra (*i. m.*, 227, 2. lj.), hogy Alexandriában is eltérő eszközökkel fenytették meg a város polgárait és az idegeneket, kifejezve a városi polgárjog méltóságát (Phil. *In Flacc.* 10,78–79).

Egy másik gyakran idézett szövegben – mely Plutarkhosztól származik – az olvasható, hogy Livius Drusus néptribunus (Kr. e. 122-ben) „a *senatus támogatását élvezte, mikor olyan törvényjavaslatot terjesztett elő, amely megtiltotta, hogy hadjáraton egyetlen latin katonát is botozással lehessen megfenyíteni*”.⁴³ Az, hogy e törvényjavaslat a római katonákat már megillető jogi védelmet kívánta kiterjeszteni a latinokra, szintén megkérdőjelezhető; e javaslatot a római nép valószínűleg nem szavazta meg, s talán éppen azért nem, mert a törvény kedvezőbb helyzetbe hozta volna a latinokat a rómaiaknál.

Kr. e. 108-ban, a Iugurthával vívott háború idején Metellus hadvezér előtt árulással vádolták meg Vaga (vagy Vacca) városának Turpilius nevű katonai parancsnokát (*praefectus oppidi*). Sallustius szerint Turpilius a vádak alól nem tudta tisztázni magát, ügyében így halálos ítélet született: testi fenyítése után kivégezték, „*nam is civis ex Latio erat*”.⁴⁴ Sallustius e szavait sokan úgy értelmezik, hogy Turpiliust csak azért lehetett megverni és kivégezni, mivel latinjogú volt; ha rendelkezett volna római polgárjoggal, fellebbezhetett volna a népgyűléshez, ami megakadályozta volna testi fenyítését és kivégzését.⁴⁵ Ez azonban tévedés: a szöveget azok értelmezik helyesen, akik azt írják, hogy Turpilius latin származású római polgár volt.⁴⁶ Ez egyértelműen kiderül abból, amit Sallustius másutt ír: „*Metellus Vacca teljes tanácsát kivégeztette, mert a helyőrséget elárulták Iugurthának, és velük együtt római polgár létére megölette a helyőrség parancsnokát, Turpiliust is, aki nagyon is gyanús körülmények között adta meg magát az ellenségnek*”.⁴⁷ A városparancsnokot tehát annak ellenére megfenyítették és kivégezték, hogy római polgár volt. Ez azonban véleményem szerint nem azt jelenti, hogy a testi fenyítés és a kivégzés törvénytelen volt, hanem inkább azt, hogy magasabb rangú római katonákat ritkán büntettek ilyen súlyosan.

Az esetről Plutarkhosz a következőket írja: „*Turpilius a hadseregben a műszaki csoportok parancsnoka volt, egy Vaga nevű nagyobb város védelmét látta el. Turpilius vigyázott, hogy kárt ne okozzon a polgári lakosságnak, sőt ezenfelül még szelíden, jóakarattal is bánt velük. Így aztán észrevétlenül az ellenség kelepéjébe esett. A lakosok ugyanis befogadták Iugurthát, Turpiliusnak azonban nem esett bántódása, sőt a városlakók kérésére szabadon bocsátották. Emiatt árulás vádját emelték ellene; Marius – ő volt ugyanis a haditörvénszék előtt az egyik vádló – olyan szavakkal kelt ki Turpilius ellen, és annyira feltűzelt ellene másokat is, hogy Metellust akarata ellenére arra kényszerítették, hogy halálra ítélje. Nem sokkal később kitűnt, hogy a vádak hamisak. Mindenki részvételt volt Metellus iránt, mert igen bánkódott a történeten...*”⁴⁸ Ha Turpiliust megillette volna a *ius provocationis*, minden bizonnyal élt volna e jogával, erről azonban Plutarkhosz – aki részletekbe bocsátkozik a perrel kapcsolatban, és sokkal pozitívabb képet rajzol Turpiliusról, mint Appianosz – egyáltalán nem tesz említést.

43 Plut. *C. Gracch.* 9 (Máthé Elek ford.).

44 Sall. *Iug.* 69.

45 Vö. GOLDBERG: *i. m.*, 151, 44. l.; Michael J. TAYLOR: *Decimatio: Myth, Discipline, and Death in the Roman Republic*, Antichthon, 2022, 113.

46 GREENIDGE: *i. m.*, 226–227; A. W. LINTOTT: *Provocatio. From the Struggle of the Orders to the Principate*, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, I/2, 1972, 251.

47 App. *Num.* 3 (Sipos Flórián ford.).

48 Plut. *Mar.* 8 (Máthé Elek ford.).

Goldberg mindezekén túl még arra az – általunk már fentebb idézett – appianoszi szöveghelyre hivatkozik, amely szerint Sertorius Kr. e. 76-ban egy egész *cohors*ot kivégeztetett, annak ellenére, hogy az csupa római katonából állt.⁴⁹ Ez a megfogalmazás azonban nem utal jogsértésre (ti. a fellebbezéshez való jog megsértésére), csupán azt jelzi, hogy a római katonákat a hadseregben nagyobb megbecsültség övezte, s ezért egy egész római zászlóalj kivégzése rendkívüli eseménynek számított.

Nagyon fontos kiemelnünk, hogy a tizedelésekről szóló források egyike sem utal semmilyen törvénysértésre. Így a Crassus által elrendelt *decimatio*ról sem állítja egyetlen ókori auktor sem azt, hogy az törvénybe ütközött volna. Goldberg ezt azzal magyarázza, hogy a sullai *dictatura* éve alatt (Kr. e. 82–79) a polgárok fellebbezési joga háttérbe szorult, s így a tizedelés újraalkalmazása – a korszak brutális körülményei közepette – elfogadottá vált.⁵⁰ Ez azonban csupán egy – bizonyítékok nélküli – feltételezés. Teljesen egyetérthetünk Taylornal abban, hogy ha a Crassus által elrendelt *decimatio* illegális lett volna, azt Crassus ellenségei biztosan nem hagyták volna szó nélkül.⁵¹

Egyes szerzők elképzelhetőnek tartják, hogy az egyik *lex Porcia* a hadseregben szolgáló katonák számára is biztosította a népgyűléshez való fellebbezés jogát, de a törvény ezt jelentős megszorításokkal tette. A katonák fellebbezési joga tehát korlátozott volt: bizonyos esetekre, így például a tizedelés elrendelésére nem vonatkozott.⁵² Erre sincs azonban semmilyen bizonyíték; ez is csupán egy feltevés.

Más szerzők szerint a hadseregben szolgáló katonákat soha nem illette meg a népgyűléshez való fellebbezés joga. C. E. Brand teljesen abszurdnak tartja azt az elképzelést, amely szerint az a római katona, aki elaludt az őrsgben, vagy aki megsértette a *tribunus*át, vagy aki a csatában ott hagyta a *centurió*ját, a *provoco* ige egyszerű kimondásával elkerülhette a megérdemelt büntetést.⁵³ Fred Drogula azt az érdekes álláspontot képviseli, hogy a magisztrátusok Róma városának határán belül *potestasszal*, a hadvezérek pedig (legyenek akár magisztrátusok, akár promagisztrátusok, akár – kivételes esetben – magánszemélyek) a város határán kívül *imperiummal* rendelkeztek, a népgyűléshez fellebbezni (és a néptribunusoktól oltalmat kérni) pedig csak a városon belül lehetett, a *ius provocationis* (és a *ius auxilii*) tehát csak a *potestast* korlátozta, az *imperiumot* nem.⁵⁴ Sara Elise Phang szintén úgy véli, hogy a parancsnok büntetést kiszabó határozatával szemben a katonákat semmiféle fellebbezési jog nem illette meg.⁵⁵

Cicero *De legibus* című dialógusában ezt olvashatjuk: „A hadsereg kötelékében ne lehessen fellebbezni azzal szemben, aki a parancsot kiadta, és amit hadviselés során parancsoltak meg, az jogként érvényesüljön.”⁵⁶ Kérdéses, hogy Cicero itt a valós helyzetet írta le, vagy

49 GOLDBERG: *i. m.*, 151.

50 GOLDBERG: *i. m.*, 147, 152–155.

51 TAYLOR: *i. m.*, 113.

52 GREENIDGE: *i. m.*, 228; LINTOTT: *Provocatio...*, 251.

53 C. E. BRAND: *Roman Military Law*, University of Texas Press, Austin–London, 1968, 68.

54 Fred K. DROGULA: *Imperium, Potestas, and the Pomerium in the Roman Republic*, *Historia*, 2007/4, 419–452; Fred K. DROGULA: *Commanders & Command in the Roman Republic and Early Empire*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2015, 81–130.

55 Sara Elise PHANG: *Roman Military Service. Ideologies of Discipline in the Late Republic and Early Principate*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, 115.

56 Cic. *De leg.* 3,3,6 (Simon Attila ford.).

az általa ideálisnak tekintett szabályozást fogalmazta meg; az is lehetséges persze, hogy a hatályos szabályokat az említett vonatkozásban ideálisnak tekintette. Cicero *De re publica* című dialógusában Scipio a következő megállapítást teszi: „*népünk békében és otthon még maguknak a tisztségviselőknek is parancsol, fenyegetőzik, vonakodik, oltalmat kér, fellebbez: a háborúban viszont úgy engedelmeskedik, miképpen valaki a királynak engedelmeskedik...*”⁵⁷ E sorokról már egyértelműen kijelenthető, hogy a korabeli állapotokról szólnak, és így meggyőzően bizonyítják, hogy a hadseregben kiadott parancsokkal szemben nem volt helye fellebbezésnek.

A Paulus műveiből összeállított posztklasszikus gyűjtemény (*Pauli Sententiae*) szerint (a valószínűleg Augustus nevéhez fűződő) *lex Iulia de vi publica* alapján főbenjáró büntetéssel (társadalmi helyzetétől függően halállal vagy kényszerlakhelyre való száműzéssel) sújtották azt az állami hatalommal (*potestasszal*) felruházott személyt, aki a néphez (vagy a későbbi időkben a császárhoz) fellebbező római polgárt kivégzett vagy kivégeztetett, megkínzott, megvert, elítélt vagy börtönbe záratott. Kivételt képezett, ha az erőszakot színésszel, elítélttel vagy beismerő vallomást tett elkövetővel szemben alkalmazták, vagy ha olyan személyt vitettek börtönbe, aki a jogszolgáltató hatóságnak nem engedelmeskedett, illetve aki a közrendet megsértette. Továbbá a törvény nem vonatkozott a katonák *tribunusaira*, valamint a hajóhad és a lovas segédcsoportok *praefectusaira*, hogy azok a katonai büntetéseket a *lex Iulia* által meghatározott minden akadály nélkül büntethessék.⁵⁸ Ez is egyértelműen azt az álláspontot támasztja alá, hogy a katonai parancsnokok büntetést kiszabó határozata ellen nem volt helye fellebbezésnek.

A katonák kivégzéséről szóló források egyöntetűen erre utalnak. Seneca leírja, hogy Cnaeus Piso hadvezérként halálra ítélte egy katonát, mert az az élelemszerző úttjáról a bajtársa nélkül érkezett vissza, mondván, hogy megölte azt. Amikor a hiányzó katona előkerült, a kivégzést vezénylő *centurio* megálljt parancsolt. Piso erre mindkét katonát kivégeztette a *centurióval* együtt: az egyik katonát azért, mert már halálos ítélet született ügyében, a másikat azért, mert okot szolgáltatott bajtársa elítélésére, a *centuriót* pedig azért, mert szembeszegült a kivégző parancssal.⁵⁹ Talán ez az eset a legjobb példa arra, hogy a hadvezér ítélete ellen akkor sem volt helye fellebbezésnek, ha az ítélet nyilvánvalóan és felháborítóan igazságtalan volt. Mindebből az következik, hogy a tizedelések nem voltak (és nem is lehettek) jogellenesek.

3. A tizedelések célja, illetve azok elmaradásának oka

A hadvezéreket semmi nem kötelezte a tizedelés elrendelésére: mindig szabadon dönthettek arról, hogy kiadják a parancsot a *decimatióra*, vagy eltekintenek e kollektív büntetés alkalmazásától. A parancsnokoknak mindenekelőtt jó helyzetfelismerő

57 Cic. *De re publ.* 1,40,63 (Hamza Gábor ford.).

58 Paul. *Sent.* 5,26,1–2. A számunkra releváns szövegrész: „*Hac lege excipiuntur [...] tribuni etiam militum et praefecti classium alarumve, ut sine aliquo impedimento legis Iuliae per eos militare delictum coerceri possit.*”

59 Sen. *De ira* 1,18,3–6.

képességgel kellett rendelkezniük. Ismerniük kellett katonáikat, azok gondolkodását, hangulatát. Tisztában kellett lenniük azzal, hogy mekkora tekintéllyel bírnak katonáik előtt, s azzal is, hogy döntéseik milyen következményekkel járhatnak: a *decimatio* megerősíti személyes tekintélyüket és helyreállítja a rendet, vagy éppen ellenkezőleg, tovább növeli a katonák elégedetlenségét. Iulius Caesar rendkívül tehetséges hadvezér volt, ami abban is megmutatkozott, hogy óriási hatást tudott gyakorolni katonáira. Voltak parancsnokok, akik erre teljesen képtelenek voltak. Q. Fabius *consul* például, akinek a parancsait Kr. e. 482-ben, a Rómát fenyegető veiibeliak elleni háborúban a plebeius gyalogság nyíltan és egységesen megtagadta, nem tudott e bajra orvosságot találni, és semmilyen büntetést nem szabott ki, mert – ahogy Livius megállapítja – bár kiválóan értett az ellenség legyőzéséhez („*egyetlen lovassági rohammal szétszórta az ellenséget*”), egyáltalán nem értett polgártársai fegyelmezéséhez.⁶⁰

Elgondolkodtató a kérdés, hogy a köztársasági idők jelentős részében miért kerültek a hadvezérek a tizedelést. Elfogadhatónak tűnik Taylor azon álláspontja, amely szerint a parancsnokok kegyetlenségét saját politikai ambícióik fékeztek: azért nem szabtak ki szigorú büntetéseket, mert a *consuli* tisztség elnyerésére (esetleg újbóli elnyerésére) törekedtek, s a választások során szükségük volt a katonák és azok családjának, rokonságának szavazatára, s azzal is pontosan tisztában voltak, hogy a katonák róluk alkotott véleménye (róluk szóló híresztelése) az egész közvéleményt jelentősen befolyásolja.⁶¹ Ezekre a politikai összefüggésekre Cicero világosan rámutat egyik beszédében.⁶² Taylor álláspontját más forrásokkal is alátámasztja. Sallustiusnál olvashatunk arról, hogy a hadjáratban részt vevő katonák a hozzátartozóiknak küldött leveleik útján is hatást tudtak gyakorolni a választási eredményekre.⁶³ Plutarkhosz szerint a legtöbb hadvezér azért volt engedékeny, s azért kereste katonái kegyét, mert a vezérségét a következő vezérség megszerzésére használta.⁶⁴ Taylor azt is kiemeli, hogy Q. Metellus Macedonicus azért nem tudott két *consul*választás során sikert elérni, mert a nép gyűlölte rendkívüli szigorja miatt, amit valószínűleg a negyedik makedón háború (Kr. e. 150–148) során tanúsított katonáival szemben.⁶⁵

A tizedelések Polübiosz fentebb idézett sorai szerint elsősorban elrettentésül szolgáltak. A rómaiak mindig is a példaadást tekintették a büntetés egyik fő céljának.⁶⁶ Gellius megállapítása szerint „*a büntetés példaadás kedvéért (propter exemplum) szükséges, hogy másokat az ismert büntetéstől való félelem oly hasonló bűnöktől, melyeket az államnak megakadályozni érdekében van, visszariasszon. Ezért használták őseink is a legnagyobb és legsúlyosabb büntetések jelölésére az exempla (példák) szót.*”⁶⁷ Suetonius azt írja, hogy Claudius császár (41–54) példaadás céljából (*exempli causa*) öletett meg néhány

60 Liv. 2,43.

61 TAYLOR: *i. m.*, 113–114.

62 Cic. *Pro Mur.* 18,38.

63 Sall. *Iug.* 65.

64 Plut. *Aem.* 3.

65 TAYLOR: *i. m.*, 114. Vö. Ps.-Aur. *Vict. De vir ill.* 61.

66 Vö. SÁRY Pál: *A büntetés célja és a főbb büntetéskiszabási tényezők az ókori Rómában*, Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica, 1999, 192–195.

67 Gell. 7,14,4 (Barcza József, Soós József ford.).

tribunust és *centuriót* a Caligula elleni összeesküvés résztvevői közül.⁶⁸ Ulpianus szerint is azért kell büntetést alkalmazni, hogy a példától elrémülve kevesebben vétkezzenek: „*ut exemplum deterriti minus delinquant*”.⁶⁹ Azt a katonát, aki elsőként futamodott meg a csatában, Arrius Menander szerint példaadás céljából büntették halállal a bajtársai előtt: „*Qui in acie prior fugam fecit, spectantibus militibus propter exemplum capite puniendus est.*”⁷⁰

Amikor 61-ben L. Pedanius Secundus *praefectus urbit* egyik rabszolgája meggyilkolta, a főváros népe összecsődült a rengeteg rabszolga kollektív kivégzésének megakadályozása érdekében: a *senatus consultum Silanianum* alapján ugyanis ilyen esetben az áldozat összes rabszolgáját keresztre kellett feszíteni, a dúsgazdag városparancsnoknak pedig több mint négyszáz rabszolgája volt. A szenátusban C. Cassius Longinus az előírt szigorú büntetés alkalmazása mellett érvelt. Azzal kapcsolatban, hogy így ártatlanokat is ki fognak végezni, a következőket jegyezte meg: „*Hát a megfutamított seregből is, mikor minden tizediket halálra botoznak, a derekakra is rákerül a sor! Van valami méltánytalanság minden nagy példában, amit egyesek sérelmével szemben a köz haszna kárpótol.*”⁷¹ A neves jogtudós is a példaadást tekintette tehát a *decimatio* fő céljának.

A példaadás mellett azonban más célja is volt a tizedelésnek: a kollektív büntetéstől és a közös szegénytől való szabadulás. Az ember alapvetően közösségi lény: a hadseregben pedig – ahol a legfontosabb erkölcsi követelmény a bajtársiasság – mindig is fokozottan érvényesült az összetartozás tudata. A római hadseregben közös volt a dicsőség, de közös volt a szegény is. Ha egy egységen belül sok katona követett el egyszerre valamilyen vétket, a felelősség és a gyalázat az egység minden tagjára kiterjedt. Az egész egység kivégzése azonban a katonák létszámában – és így a hadsereg erejében – túlzottan nagy csökkenést eredményezett volna. Az egységhez tartozó katonáknak ezért általában csak az egytizedét végezték ki. A kisorsoltak kivégzését az egység többi tagja hajtotta végre. E tevékeny részvétel a büntetés végrehajtásában a vétek gyalázatától megtisztította a katonákat. Elizabeth Pearson szerint ez a legfőbb magyarázata annak, hogy a katonák soha nem tagadták meg a bajtársaik agyonbotozására kiadott parancsot.⁷² S ez a magyarázata annak is, hogy néha maguk a katonák kérték a hadvezérüktől a *decimatio* elrendelését: így akartak szabadulni a közös gyalázat terhétől. Szorosan összefügg ezzel, hogy a kivégzés módja rendszerint a halálra verés volt, ami A. W. Lintott szerint purifikáló rítus lehetett.⁷³ Nótári Tamás a mélyebb összefüggéseit is megvilágítja annak, hogy a fával való ütlegelés a rómaiaknál a rituális megtisztítást, a szenny és a bűn eltávolítását célozta.⁷⁴

A gyalázattól persze másképpen is meg lehetett szabadulni: a bátor helytállással is feledtetni lehetett a gyávaság korábbi megnyilvánulásait. Caesar (illetve egy esetben

68 Suet. *Claud.* 11.

69 Ulp. D. 48,19,6,1.

70 Arr. D. 49,16,6,3.

71 Tac. *Ann.* 14,44 (Borzsák István ford.).

72 Elizabeth PEARSON: *Decimation and Unit Cohesion: Why Were Roman Legionaries Willing to Perform Decimation?*, *The Journal of Military History*, 2019/3, 665–688.

73 A. W. LINTOTT: *Violence in Republican Rome*, Clarendon Press, Oxford, 1968, 42.

74 NÓTÁRI Tamás: *Jog, vallás és retorika. Studia Mureniana*, Lectum, Szeged, 2006, 77–78; NÓTÁRI Tamás: *Római köz- és magánjog*, Lectum, Szeged, 2011, 348.

Antonius is) nyilván ebben az irányban kívánt hatni katonáira a tizedeléstől való eltekin-téssel.⁷⁵ Ilyen döntést hozott a második pun háborúban Marcellus hadvezér is, amikor (Kr. e. 209-ben) a Canusium melletti csata első napján seregének egy része az ellenség elől gyáván megfutamodott és hat hadijelvényt elveszített: csupán azzal büntette a jel-vényüket elvesztett *cohorsok* katonáit, hogy búza helyett árpát adatott nekik, másnap pedig őket állította az első csatasorba azokkal együtt, akik elsőként futamodtak meg, helytállásra és a győzelem kivívására buzdítva valamennyiüket.⁷⁶

4. Összegzés

A tizedelés a római hadseregben az ősi szokásjogon alapuló, közismert, de viszonylag ritkán alkalmazott büntetési mód volt, melyet a *tribunusok*, illetve a hadvezérek a katonák kollektív vétsége esetén rendeltek el. Ilyen vétség volt az ütközetben való megfutamodás, a csatasor elhagyása, vagy a lázadás, a tömeges parancsmegtagadás. A kivégzés a kisorsoltak halálra botozásával történt, amit rendszerint a vétkes egység (*manipulus* vagy *cohors*) többi tagja hajtott végre, akik ezek után búza helyett árpában vagy zabban kapták élelmiszeradagjukat. A tizedelés célja egyrészt az elrettentés volt, másrészt az, hogy az érintett egység életben maradó tagjai e purifikáló rítus által megszabaduljanak a kollektív bűn – és az azzal járó gyalázat – terhétől, s így újra be tudjanak illeszkedni a hadseregbe. A *decimatio* elrendeléséről a parancsnok szabadon dönthetett. Sokan valószínűleg azért tekintettek el e szigorú büntetéstől, hogy megőriz-zék népszerűségüket, amire a további katonai és politikai ambícióik miatt szükségük volt. A hadvezérek büntető hatalmát egyébként a törvény nem korlátozta: szabadon dönthettek arról, hogy milyen magatartást minősítenek bűncselekménynek, s arról is, hogy az egyes bűncselekményeket hogyan büntetik. Büntetést kiszabó határozataik ellen fellebbezésnek nem volt helye sem a köztársaság idején, sem a császárkorban.

75 Caesar azt írja, hogy a Pompeius által Dyrrachiumnál megfutamított katonái mindent megtettek annak érdekében, hogy lemassák magukról a gyalázatot; bűnhődésül önként nehéz munkákat vállaltak, és égtek a vágytól, hogy újabb csatát vívhassanak az ellenséggel (*Bell. civ.* 3,74).

76 Liv. 27,13.